Zelfredzame wijken in tijden van crisis

Vertrouwen houden in de buurt

Politici en beleidsmakers zien graag dat burgers de handen ineenslaan en het voortouw nemen bij acties tegen verloedering van hun buurt. Maar dat gebeurt juist in achterstandswijken niet vanzelf. Zonder voldoende vertrouwen in medebewoners en zonder enige sociale samenhang zullen bewoners niet snel in beweging komen tegen overlast en onveiligheid. Zij moeten zich gesteund weten door een overheid en instanties die zich om hun buurt bekommeren. Dit is des te belangrijker in een tijd van bezuiniging en beleidsombuigingen.

TEKST MIES VAN NIEKERK, REINOUT KLEINHANS & GIDEON BOLT

Uit een onlangs afgesloten onderzoek blijkt de grote betekenis van sociale binding en zelfredzaamheid van buurtbewoners voor het tegengaan van buurtverval (*zie kader 1: Het onderzoek*). Over het belang van sociale samenhang in achterstandswijken is al veel geschreven, maar wordt uiteenlopend gedacht. Weinig ideeën zijn gestoeld op degelijk onderzoek naar het verband tussen sociale samenhang en buurtverval. Dit praktische vraagstuk is nu diepgaand onderzocht in drie steden: Amsterdam, Dordrecht en Rotterdam, en daarbinnen in zes wijken.

Het onderzoek beoogde zicht te krijgen op de collectieve zelfredzaamheid van buurtbewoners in stadswijken. Dat wil zeggen: de sociale samenhang in de buurt en de bereidheid van bewoners om sociale controle uit te oefenen en zich in te zetten voor gedeelde belangen in de buurt. Daarom werden per stad steeds twee buurten onderzocht: een buurt met een opeenstapeling van problematiek en zwakke sociale binding ('vervalbuurt') en een vergelijkingsbuurt met een sterkere sociale binding ('contrastbuurt'). De twee typen buurten verschilden ook op minstens twee andere punten: het gevoel van onveiligheid en de ervaren overlast. In de vervalbuurten voelen bewoners zich onveiliger en ervaren ze meer overlast dan in de contrastbuurten. (*zie kader 2: Onderzoeksbuurten*)

Buurten in verval

De problematiek van vervalbuurten is kortweg te omschrijven als: fysieke aftakeling van woningen en openbare ruimten, vervuiling en overlast en niemand die zich verantwoordelijk lijkt te voelen. De oorzaken zijn in de kern: een onaantrekkelijk woningbestand, vertrek van mensen die het zich kunnen veroorloven en een instroom van mensen met lage inkomens onder wie veel niet-westerse allochtonen. Kortom, een complexe problematiek van fysieke en sociale omstandigheden die in elkaar grijpen.
Neem de Vogelbuurt in Dordrecht – een van de onderzochte wijken. Het is een gebied dat alle kenmerken vertoont van een buurt aan de vooravond van herstructurering. De woningen dateren van kort na de oorlog en verkeren in slechte staat; tuinen en openbare ruimten zijn verzakt. Het woningbestand bestaat voornamelijk uit kleine en goedkope sociale huurwoningen. De bewoners hebben een laag opleidingsniveau (ruim de helft heeft een opleiding op vmbo-niveau of lager) en een navenant laag inkomen. Ongeveer de helft van de bewoners heeft geen inkomen uit werk; het aan-

KADER 1

HET ONDERZOEK

Dit artikel is gebaseerd op onderzoek dat is verricht binnen het Nicis-onderzoeksprogramma 'Kennis voor krachtige steden' en werd uitgevoerd door het Onderzoeksinstituut OTB/TU Delft (Reinout Kleinhans, Marco van der Land) en de Universiteit Utrecht (Gideon Bolt), in samenwerking met de gemeenten Amsterdam (Ellen Lindeman, O+S), Dordrecht (Jan Schalk, Onderzoekcentrum Drechtsteden) en Rotterdam (Tom van Doveren, COS).
Het eindrapport 'Vertrouwen houden in de buurt. Verval, opleving en collectieve zelfredzaamheid in stadsbuurten' is te downloaden op de website van Nicis (www.nicis.nl) en OTB/TU Delft (www.otb2.tudelft.nl).

KADER 2

ONDERZOEKSBUURTEN

	VERVALBUURT	CONTRASTBUURT
	• Zwakke sociale binding • Meer gevoel van onveiligheid • Meer ervaren overlast	• Sterkere sociale binding • Minder gevoel van onveiligheid • Minder ervaren overlast
Amsterdam	Transvaalbuurt	Postjesbuurt
Rotterdam	Oude Noorden	Liskwartier
Dordrecht	Vogelbuurt	Indische buurt

KADER 3

BELEIDSIMPLICATIES

- Stimuleer gezamenlijke bewonersinitiatieven en activiteiten.
- Ondersteun de gangmakers, maar zet vooral in op de 'tweede ring'.
- Intensiveer de aanpak van schoon, heel en veilig.
- Maak één of twee professionals tot boegbeeld.
- Creëer goede ontmoetingsplekken.
- Zet in op eigenaarschap van openbare ruimten.
- Veelzijdiger monitoren van buurten.

deel bijstandsgerechtigden is betrekkelijk hoog. En de buurt telt procentueel bijna twee keer zoveel niet-westerse allochtonen als de stad in zijn geheel.

Zoals ook in de twee andere onderzochte vervalbuurten – de Transvaalbuurt (Amsterdam) en het Oude Noorden (Rotterdam) – voelen de bewoners van de Vogelbuurt zich onveiliger dan bewoners elders in de stad en ervaren ze meer dan gemiddeld overlast, terwijl de sociale binding met de buurt juist lager is. De sociale samenhang is hier niet afwezig, maar de spankracht van de bewoners is beperkt. De instroom van sloopurgenten uit andere buurten, de komst van bijzondere groepen (zoals psychiatrische cliënten GGZ) en Oost-Europese kamerhuurders stelt het incasseringsvermogen van de bewoners verder op de proef. Zoals een buurtbewoner vaststelt over nieuwkomers in de buurt (in dit geval de sloopurgenten): 'Die mensen hebben geen voeling met de wijk.' Pogingen van een kleine groep actieve bewoners om anderen te activeren, stranden op taalbarrières en wederzijds onbegrip.
Het beeld dat de buurt achteruit gaat wordt breed gedeeld. Hoewel de buurt niet onder het Vogelaarbeleid valt, staan er wel allerlei ingrepen op stapel. Ondertussen doen alle partijen – gemeente, woningcorporatie, buurtorganisaties en bewoners zelf – er alles aan om de buurt leefbaar te houden.

Kerend tij

Buurten die al weer in de lift zitten, vertonen een grotere sociale binding en zelfredzaamheid. In deze contrastbuurten voelen bewoners zich minder onveilig en ervaren ze minder overlast. De vergelijkingsbuurt in Dordrecht – de Indische buurt – verschilt echter ook nog op andere punten van de aangrenzende Vogelbuurt. De buurt dateert uit de jaren dertig en veertig. Het woningbestand bestaat merendeels uit koopwoningen en telt weinig sociale huurwoningen. De buurt

is aantrekkelijk voor starters en jonge gezinnen en voor mensen met een laag tot middeninkomen. Het aandeel bewoners van niet-westerse herkomst alsook het aandeel mensen met een bijstandsuitkering ligt ver onder dat van de Vogelbuurt en ook onder het stedelijk gemiddelde.

Bewoners hebben hier net als in de Vogelbuurt te maken met overlast, veroorzaakt door drugshandelaren of huisjesmelkers die Polen huisvesten, maar zij weten zich hier beter tegen te weren. Actief en gezamenlijk ingrijpen van bewoners heeft geleid tot bestrijding van illegale drugspanden en het stellen van een quotum voor de particuliere verhuur in bepaalde delen van de buurt. Dit succes komt vooral voort uit de sociale samenhang die de buurt al kende (vanwege gezamenlijk aangepakte funderingsproblematiek) en de aanwezigheid van goed opgeleide eigenaar-bewoners.

Sociale samenhang in een buurt hoeft niet te betekenen dat mensen bevriend zijn of veelvuldig contact hebben

Ook in de andere buurten waar het tij al is gekeerd spelen nieuwkomers in de buurt een belangrijke rol. Anders dan in de vervalbuurten zijn dit dikwijls jonge gezinnen of goedopgeleide starters die de vrijgekomen gerenoveerde huur- of koopwoningen betrekken. Een gemengd woningbestand, een naar inkomen gemengde bevolkingssamenstelling en een verbeterde leefomgeving gaven in de Amsterdamse Postjesbuurt en het Rotterdamse Liskwartier een vergelijkbare impuls aan opwaartse ontwikkelingen. Fysieke ingrepen aan woningen, bestrating en openbare ruimte geven de burger moed, of zoals een bewoner in het Rotterdamse Liskwartier zegt: 'Het grappige is dat je beleving van een wijk dan ineens heel anders wordt.'

Collectieve zelfredzaamheid

De sociale samenhang in de verval- en de contrastbuurten verschilt, wat tot uitdrukking komt in de manier waarop bewoners met elkaar omgaan en elkaar durven aan te spreken in ongewenste situaties. Het blijkt echter vooral uit de gezamenlijke activiteiten van bewoners. Collectieve zelfredzaamheid duidt op de bereidheid van mensen om zich actief in te zetten voor problemen in hun directe leefomgeving, en het is deze zelfredzaamheid die een belangrijke tegenkracht vormt tegen negatieve ontwikkelingen in de buurt.

Sociale samenhang in een buurt hoeft niet te betekenen dat mensen bevriend zijn of veelvuldig contact hebben. Vaak is een minimum van bekendheid met elkaar en een groetcontact al genoeg om anonimiteit en angst voor elkaar te voorkomen. Vertrouwdheid met 'bekende vreemden' is een eerste stap. Oppervlakkige contacten op een speelplaats of schoolplein kunnen uitgroeien tot veelvuldige contacten. Dikwijls blijven het echter tijdelijke contacten rond bepaalde evenementen of activiteiten, die vervolgens weer wegebben. In de woorden van een buurtbewoonster die een Sint-Maartenoptocht voor buurtkinderen organiseerde in de Amsterdamse Postjesbuurt: 'Het is net olie en azijn: als je schudt dan mengt het en dan praat ook alles en iedereen met alles en iedereen. Maar als je het laat staan dan scheidt het weer. Altijd moet je dat weer schudden.' Als de basis goed is kunnen 'slapende' contacten snel nieuw leven ingeblazen worden, zeker als een collectief belang op het spel staat.

Een tweede stap volgt als mensen elkaar durven aanspreken op ongewenst gedrag. Als mensen elkaar kennen gaat dat aanzienlijk makkelijker dan tussen vreemden. Maar actieve sociale controle komt vaak moeizaam van de grond. Pas als het vertrouwen er is dat andere bewoners hen steunen en in vergelijkbare situaties ook in actie komen, komt men zelf in actie. De achilleshiel van sociale controle is de angst voor een afwijzende, agressieve of gewelddadige reactie. De risico-inschatting wordt beïnvloed door tal van omstandigheden, niet alleen gedrag van de overlastgever of communicatieve vaardigheden, maar ook berichtgeving in de media en de kwaliteit van de leefomgeving.

Daadwerkelijke interventies in ongewenste situaties en collectief ingrijpen zijn een derde stap. Individuen die daarbij het voortouw nemen – de gangmakers – spelen een cruciale rol. Voorbeelden van interventies zijn in alle buurten te

vinden, maar de meest geslaagde acties komen voor in wijken waar initiatieven van gangmakers worden opgepakt door andere bewoners. Of het nu gaat om een petitie tegen de komst van een coffeeshop of een ouderinitiatief om witte kinderen naar een zwarte buurtschool te laten gaan; dergelijke collectieve acties zijn een stap in de goede richting om het tij te keren.

Collectieve zelfredzaamheid van buurtbewoners heeft uiteenlopende effecten. Soms levert het een concreet resultaat op in de strijd tegen buurtverval (ondergrondse vuilcontainers, aanpak van drugspanden), maar vaak ook draagt het in meer algemene zin bij aan een prettiger woon- en leefklimaat: straatfeesten en andere feestelijkheden; opgeknapte pleinen, geveltuinen en speelplekken; etnische menging op scholen. Collectieve zelfredzaamheid bevordert bovendien een gevoel van 'eigenaarschap' over openbare ruimten en een gevoel van veiligheid. Deze resultaten zijn minder tastbaar, maar ze maken wel dat bewoners zich beter thuisvoelen in de buurt. Het schept een klimaat waarin positieve initiatieven en ontwikkelingen kunnen gedijen en waar vooruitgang kan worden geboekt op zaken waar bewoners direct zelf invloed op kunnen uitoefenen. Een noodzakelijke voorwaarde daarbij is inzet op 'schoon, heel en veilig'. Als bewoners het idee krijgen dat instanties noch andere bewoners zich echt om de buurt bekommeren, zijn zij veel minder geneigd tot gedrag – individueel of collectief – dat het tij van verval helpt keren. Duidelijk is ook – zoals met name in het Oude Noorden blijkt – dat zo'n aanpak van langere duur moet zijn en ondersteuning vergt vanuit instanties (wijkagent, stadsmarinier) om daadwerkelijk effect te sorteren.

Vertrouwen houden

Gebrek aan sociale samenhang en buurtbinding – zo luidt de eerste conclusie uit dit onderzoek – zijn de belangrijkste voorspellers voor ervaren overlast en gevoelens van onveiligheid. Daarmee is niet gezegd dat een gebrek aan sociale samenhang de *oorzaak* is van buurtverval: dat is een veel complexer proces van op elkaar inwerkende sociale en fysieke factoren. Maar dat zijn omstandigheden waar bewoners zelf meestal geen invloed op hebben. Gegeven die omstandigheden is er meer te verwachten van het verbeteren van de basisvoorwaarden voor zelfredzaamheid. En dat is een tweede conclusie uit dit onderzoek: investeren in collectieve zelfredzaamheid is pas succesvol als de buurt een zeker basisniveau van schoon, heel en veilig heeft bereikt. Dat is primair de taak van de overheid, woningcorporaties en andere stakeholders in de buurt. Een betrouwbare staat van dienst in de buurt door genoemde instanties geeft een sterk positief signaal af aan de bewoners. (*zie kader 3: Beleidsimplicaties*)
Deze bevindingen zijn des te belangrijker nu gemeenten en woningcorporaties minder grootscheepse investeringen in renovatie van woningen en openbare ruimten kunnen doen en er vanwege de rijksoverheid allerlei beleidsombuigingen en bezuinigingen op stapel staan. De wijkaanpak staat onder druk, juist nu de eerste resultaten zichtbaar zijn en precaire verworvenheden gekoesterd moeten worden. Continuïteit in beleid is nodig om ervoor te zorgen dat kwetsbare bewoners in kwetsbare wijken vertrouwen kunnen *blijven* houden in de buurt. ■

DR. MIES VAN NIEKERK IS PROGRAMMALEIDER ONDERZOEK (WELZIJN & INTEGRATIE) BIJ NICIS INSTITUTE, MIES.VAN.NIEKERK@NICIS.NL.
DR. REINOUT KLEINHANS IS SENIOR-ONDERZOEKER BIJ ONDERZOEKSINSTITUUT OTB, TU DELFT, R.J.KLEINHANS@TUDELFT.NL.
DR. GIDEON BOLT IS DOCENT-ONDERZOEKER BIJ UNIVERSITEIT UTRECHT, G.BOLT@GEO.UU.NL